

maktadır. Bu madalyonlar kitâbeli olmaları sebebiyle birer tarihî belge değeri taşımaktadır.

İklim şartlarının gerektirdiği bir buluş olan düğümlü halı tekniğini muhtemelen ilk kullanan ve geliştirenler, Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türkler'dir. İlk halı örneklerinin Türkler'in yaşadığı bölgelerde bulunması bunun en kuvvetli delilidir. VIII. yüzyıldan itibaren Abbâsî döneminde batıya gelen Türkler, o zamana kadar düğümlü halı tekniğini bilmeyen İslâm âlemine halıcılığı tanıtmışlardır. Mısır'da Fustat'ta ele geçen küçük halı parçalarının bir kısmı Abbâsî dönemine mal edilir. Kahire İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan küfi kitâbeli iki parçadan biri tarihsiz, diğeri 202 (817-18) tarihlidir; ayrıca bir parça da Washington Tekstil Müzesi'nde bulunmaktadır. Yine Fustat'ta bulunup bugün İsveç müzelerinde muhafaza edilen parçalar da Abbâsî halısı olarak kabul edilmektedir. Bunlar, daha önce Doğu Türkistan'da bulunan halılar gibi tek atkı iplikleri üzerine dokunmuş halılardır. Mısır'da bulunmuş bazı halıların desenleri Sâsânî kumaşlarını hatırlatır; fakat baklava gibi geometrik desenli olanların Orta Asya'daki örneklerle benzerliği açıktır. Fustat'ta bulunan parçaların Mısır'da mı dokundukları, yoksa Irak'tan mı getirildikleri kesinlikle belirlenememiştir.

Sâmerrâ'da ele geçen IX. yüzyıla ait bir keten tırâz parçası üzerinde kırmızı ipekle işlenmiş bir kitâbe bulunmakta ve bu kitâbede Tinnis şehrinin adına rastlanmaktadır. Dârüttirâz denilen tekstil imalâthanelerinde dokuma ve işleme olarak yapılan tırâz bantlarının, bir unvan işareti olarak elbiselerin yenilerine dikildiği bilinmektedir. En eski tırâz parçası, üzerinde Halife Hârûnürreşîd ile yapan usta Mervân'ın adı bulunan Berlin Müzesi'ndeki bir parçadır. Tırâz şeritlerinde küfi yazının çeşitli şekilleri kullanılmıştır. Pek az parçada tarih ve yapım yeri bulunmakta, figürlü dokumalarda kopt sanatının etkisi görülmektedir. Keten ve yün kumaşlarda süslemeler ipekle yapılmıştır. New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan bir dokuma parçası kırmızı ipekle işlenmiş olup üzerinde 282 (895) tarihi ile Halife Mu'tazid'in adı okunmaktadır. Halife Mutî-Lillâh'ın adını taşıyan ve yazısı siyah olan bir parça ise altın ipliklerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca IX. yüzyıla ait küfi yazılı ve hayvan figürlü bazı ipek

kumaş parçaları da Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan başka, keten dokumalar üzerine yazı ve süslemelerin baskı tekniğinde boya ve yaldızla yapıldığını gösteren bazı parçalar da vardır.

BİBLİYOGRAFYA:

G. Lowthian Bell, *The Palace and Mosque of Ukhaidir*, Oxford 1913; E. Kühnel, *Miniaturmalerei im Islamischen Orient*, Berlin 1922; C. L. Lamm, *Das Glas von Samarra. Die Ausgrabungen von Samarra IV*, Berlin 1928; a.m.f., "The Marby Rug and Some Fragments of Carpets Found in Egypt", *Svenska Orientaliskarpets Arsbok* (1937), Stockholm 1937, s. 51-130; A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture II. Early Abbasids, Umayyads of Cordova, Aghlebs, Tulunids and Samanids*, Oxford 1950, s. 751-905; M. S. Dimand, *A Handbook of Muhammadan Art*, New York 1958; a.m.f., "Studies in Islamic Ornament I. Some Aspects of Omayyad and Early 'Abbâsîd Ornament", *AI*, III-IV (1937), s. 293-337; D. T. Rice, *Islamic Painting. A Survey*, Edinburgh 1971; E. Grube, *Islamic Paintings from the 11th to the 18th Century. The Collection of H. P. Kraus*, New York, New York 1972; a.m.f., *Islamic Pottery of Eight to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, London 1976; OK-tay Aslanapa-Yusuf Durul, *Selçuklu Halıları*, İstanbul 1973; L. W. Robinson a.o., *Islamic Painting and the Arts of the Book*, London 1976; Güner İnal, *Başlangıcından XIV. Yüzyıla Kadar Türk-İslâm Tasvir Sanatı*, Ankara 1978; Ülker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978; E. Esin, "The Turk al-'ağam of Sâmarrâ and the paintings attributable to them in the Çawsaq al-Ĥâqâni", *KO*, IX, 1/2 (1975), s. 47-89; D. S. Rice, "Deacon or Drink: Some Paintings from Samarra Re-examined", *Arabica*, sy. 5, Leiden 1985, s. 15-33.

ŞERARE YETKİN

ABBÂSİYYE

(العباسية)

Abbas b. Abdülmuttalib'in, Hz. Peygamber hariç bütün müslümanların en faziletlisi olduğunu ve hilâfete onun lâyık bulunduğunu iddia edenlere verilen ad (bk. İMÂMET, TAFDİL).

ABBÂSİYYE

(العباسية)

Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî'ye (ö. 633/1236) nisbet edilen bir tarikat.

Ebû'l-Abbas, Ebû Şuayb Medyen'in (ö. 561/1165) müridlerinden, Şeyh Ebû Ahmed Ca'fer'in halifelerindendir. Bu bakımdan Abbâsîyye, Medyenîyye'nin bir şubesi kabul edilir (bk. MEDYENİYYE).

ABBÂSİYYE

(العباسية)

Bazı tarihî yerlerin adı.

1. Kuzey Afrika'da bu adla anılan şehirlerden biri, Ağlebîler'in kurucusu İbrâhim b. Ağleb tarafından Kayrevan'ın 5,5 km. güneydoğusunda, Abbâsîler adına 184 (800) yılında kuruldu. Burası Kasrûlagâlibe ve Kasrûlkadîm isimleriyle de bilinmektedir. Etrafı surlarla çevrili olan şehrin beş kapısı bulunuyordu. Merkezinde askerî birliklerin teftiş edildiği geniş bir meydan ve meydanın yakınında elçi kabulü için yapılan Rusâfe Sarayı vardı. Bir darphane ile tırâz denilen hil'at dokuma atölyesine sahip olan Abbâsîyye şehri, İbrâhim b. Ağleb'in halefleri zamanında imar edildi. II. İbrâhim'in Rakkâde şehrini kurmasıyla (877) ikinci plana düşen şehir, Hilâlîler'in istilâsına ve önemi tamamen kayboluncaya kadar (XI. yüzyıl), küçük bir yerleşim merkezi olarak kaldı. Hamamları, çarşıları ve Kayrevan'daki Ulucami örnek alınarak inşa edilen Cuma Camii ile meşhur olan Abbâsîyye şehri daha sonra tamamen ortadan kalktı. 1923 yılında burada yapılan kazılarda Ağlebîler'e ait pek çok çanak, çömlek ve cam eşya bulunmuştur.

2. Kuzey Afrika'da Abbâsîyye adını taşıyan ve daha çok Tubne olarak bilinen diğer şehir de Cezayir'in Kostantina vilâyetinde Vâdi Barika'yı Vâdi Beytam'dan ayıran yaylada kurulmuştur. Roma İmparatorluğu zamanında adı Subunae olan şehri Vandallar tahrip etmişse de Bizanslılar bu şehrin yeniden imarını gerçekleştirmişlerdir. Mûsâ b. Nusayr tarafından fethedilen ve Abbâsîler'e izâfetle bu adı alan Abbâsîyye, İslâm hâkimiyetinin ilk devresinde siyasî, ticarî ve askerî bakımdan önemli bir merkez ve isyan halinde olan Berberîler'e karşı ileri bir karakol vazifesi gördü. Önce Ağlebîler'in, daha sonra da Fâtımîler'in işgaline uğrayan şehir, IX. yüzyılın sonlarına doğru vilâyet merkezi oldu. Meşhur Coğrafyacı İdrîsî (1100-1165), burayı sulak bahçelerin ortasında güzel bir şehir olarak anlatır. Ancak XII. yüzyılın sonlarından itibaren eski canlılığını kaybeden Abbâsîyye'nin XII. ve XIV. yüzyıllarda tamamen boşaldığı anlaşılmaktadır. Bugün sadece harebeleri bulunmaktadır.

3. Abbâsîyye adını taşıyan tarihî yerlerden biri de Bağdat'ta kurulan bir

Abbâsiyye şehirleri

mahalle olup ilk Abbâsî halifesi Sef-fâh'ın kardeşi Abbas'a nisbetle bu adla anılmıştır. Katıatülabbâs diye de bilinen bu yerde Halife Seffâh adına 135 (753) yılında altın bir dinar bastırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûhu'l-bıldân* (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Kahire 1932 — Beyrut 1403/1983, s. 235-236; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik* (nşr. M. G. de Slane), Cezayir 1911-12, s. 24; İdrîsî, *Şifâtü'l-Mağrib* (nşr. R. Dozy-M. J. de Goeje), Leiden 1968, s. 57, 91-94, 104; Grange, *Monographie de Tobna*, Constantine 1902; G. Marçais, *Manuel de l'Art musulman*, Paris 1926, I, 40; Mohammed Talbi, *L'Emirat Aghlabide 184-296/800-909*, Paris 1966, s. 136-138; Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1399/1979, V, 78-79; R. Basset, "Abbasiyye", *IA*, I, 22-23; H. H. Abdul-Wahab, "al-'Abbâsiyya", *EI*² (Fr.), I, 24-25.

HAKKI DURSUN YILDIZ

ABD

(عبد)

Hür veya köle olan insan, kul.

□ FIKIH. Sâmi menşeli olduğu için İbrânî ve diğer akraba dillerde de görülen **abd**, Arapça'da bazı mâna farklılıklarıyla birlikte **rakîk**, **rakabe**, **kın**, **memlûk**, **vasîf**, **milîk-i yemîn** ve sadece "kadın köle" mânasına **cârîye**, **eme** kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Kelimenin kökünü teşkil eden **ibâdet** ve **ubûdiyet** mefhumunda "kulluk" ve "itaat" mânası vardır. Kulluk ve itaat Allah'a yapılıyorsa **abd** "hür insan", kula itaat ediliyorsa "köle" mânasına gelir. Kur'an'da, bütün müslümanlarca "insanların en faziletlisi" kabul edilen Hz. Muhammed için, ayrıca diğer peygamberler, cinler, hatta melekler için **abd** kelimesi kullanılmıştır (bk. en-Nisâ 4/172, el-İsrâ 17/1, ez-Zâriyât 51/56). "Köle" mânasında kullanılan **abd** için, "Mümin bir köle, hür bir müşrikten daha iyidir" denilmekte,

cârîye için de aynı ifade kullanılmaktadır (bk. el-Bakara 2/221). **Abd** ve **ibâd**, Kur'an'da ve hadiste bütün insanlar, hatta bazı diğer varlıklar (bk. el-A'râf 7/194) için kullanılıyorsa da daha çok "mümin" mânasına gelmektedir. Özellikle izâfet yoluyla Allah'a nisbet edilen **abd** ve **ibâd** kelimeleri, "O'na iman eden, kendisinin de sevdiği kullar" anlamını taşımaktadır (bk. M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*; Wensinck, *Mu'cem*, "abd" md.).

Abd ve **ubûdiyet** (kul ve kulluk) mefhumları içinde teslimiyet ve itaattan başka şefkat, merhamet ve himaye mânaları da vardır. İnsan bütün samimiyeti ve tevazuu ile Allah'ın kulu olduğunu idrak edince Cenâb-ı Hak da kulu-na merhamet eder ve onu himayesi altına alır. Hz. Peygamber "Allah'ın kulu" olduğunu iftiharla söyler ve bunu sık sık tekrarları. Gerek kendisi, gerek başkaları için dua ederken de ilâhî rahmete "senin kulun ..." niyazıyla tevessül ederdi. Özellikle kudsî hadislerde görüldüğü üzere Cenâb-ı Hakk'ın sevdiği insanlara hitabı da "abdî, ibâdî" (kulum, kullarım) tarzındadır (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "abd" md.).

Râgıb el-İşfahânî **abd**in Kur'an'daki kullanılış tarzını dörde ayırmıştır: 1) Hukuk açısından **abd** (bk. KÖLE). 2) Yaratılması bakımından **abd**; bu "yaratma" sadece Allah'a nisbet edilebilir. 3) Allah'a kulluk yapması açısından **abd**; hür olsun köle olsun, en şerefli insan. 4) Dünyaya ve dünya servetine kul olan **abd**; hür de olsa köle de olsa, en kötü insan. Bu gruba Hz. Peygamber'in, "Altına, gümüşe ve lükse kul olan insan helâk olsun!" (Tirmizî, "Züh'd", 42; İbn Mâce, "Züh'd", 8) diye kınadığı kimseler girer.

Kur'an-ı Kerim'de göklerde ve yerde mevcut olan herkesin Allah'ın huzuruna **abd** olarak çıkacağı haber verilir (bk. Meryem 19/93). Câhiliye devrinde pek az kullanılan Abdullah vb. şahıs adlarının, İslâm döneminde yaygın hale gelmesinin temelinde bu prensip vardır. Ayrıca bu ismin yaygınlaşmasında, İslâmîyet'teki vicdan hürriyeti ve tevhid anlayışının yanı sıra, en güzel ismin Abdullah ve Abdurrahman olduğunu bildiren hadisin de büyük rol oynadığını kabul etmek gerekir (bk. *Müsne'd*, IV, 178, 345).

İnsanın başkalarına karşı isteyerek veya istemeyerek yerine getirdiği kulluk hizmetleri de vardır. Bu durumda söz konusu olan şey, istenen hizmeti ve verilen emri yerine getirmekten ibarettir. İnsan, Allah için ifa ettiği kulluk va-

zifesinde O'nun emirlerini yerine getirmekle yetinmez, aynı zamanda rızasını kazanmak üzere O'na mümkün olan en samimi söz ve davranışlarıyla saygı, sevgi ve bağlılık gösterir. İşte Allah'a yönelen bu söz ve davranışlara **ibâdet** denilmiştir. Bu mânadaki **abd**in çoğulu **ibâd** (ibâdullah), insan hizmetindeki **abd**in çoğulu da **abîd** (abîdül-insan) şeklindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsne'd, IV, 178, 345; İbn Mâce, "Züh'd", 8; Tirmizî, "Züh'd", 42; Râgıb, *el-Müfredât*, "abd" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "abd" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "abd" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "abd" md.; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "abd" md.; Abdullah Abbâs en-Nedvî, *Kâmûsü el-fâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Cidde 1403/1983, s. 391-393.

MUHAMMED HAMİDULLAH

□ TASAVVUF. Süfîler naslarda geçen **abd** mefhumunu derin tahlillere tâbi tutarak pek çok tasavvufî meseleyi bu terimle açıklamış, **abd**in âbiddin, **ubûdiyet**in de **ibâdet**ten üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber'in biri **abd**, diğeri **resûl** olmak üzere iki vasfı vardır ve birinci vasfı ikincisinden üstündür. Nitekim kelime-i şehâdette **abd** vasfının **resûl** vasfından önce getirilmiş olması ve Hz. Peygamber'in de hükümdarlara gönderdiği mektupların ilk cümlesini "Allah'ın kulu ve resûlü Muhammed'den..." tarzında yazdirması, bu telakkinin doğruluğunu göstermektedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem, "Allah beni kul-peygamber olmakla sultan-peygamber olmak arasında muhayyer bırakı, ben kul-peygamber olmayı tercih ettim" (*Müsne'd*, II, 291) demiştir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in sahip olduğu makamların en yücesi **abdiyet**ten denilmiştir.

Hür olanlar ücretle ve bir karşılık bekleyerek iş görürler. Oysa kullar ve köleler hiçbir şeye mâlik olmadıklarından sırf efendilerini memnun etmek için çalışırlar. **Âbid** hür, **abd** ise kuldur. Onun için **âbid** sevap kazanmak, ecir almak ve cennete girmek, **abd** sadece emri ifa etmek ve Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet eder. **Âbid** nimete sahip olmak için, **abd** ise nimeti veren memnun etmek için amel eder. Birinde nimete, diğesinde nimeti verene öncelik verilir.

Efendisinin mülkiyetinde bulunan kulun her şeyi efendisininindir. Onun için kulan vasfı **fakr** ve **ihtiyaçtır**. Hiçbir şeyi bulunmayan, kendi varlığına bile